

В.В.ГАЗІН (Кам'янець-Подільський)
ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ КРУГЛИЙ СТІЛ
«РАНЬОМОДЕРНА УКРАЇНА: ПРОБЛЕМИ ТЕРМІНОЛОГІЇ
ТА УНІФІКАЦІЇ ПОНЯТІЙНОГО АПАРАТУ»

Захід відбувся 21 травня 2015 р. на базі історичного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені І.Огієнка. Власне ідея його проведення виникла ще восени 2013 р. під час уже традиційної міжнародної наукової конференції «Україна і Велике князівство Литовське в XIV–XVIII ст.: політичні, економічні, міжнаціональні та соціокультурні відносини у загальноєвропейському вимірі». Саме тоді проф. В.Степанков запропонував організувати круглий стіл, на якому історики (зокрема ті, котрі працюють у відповідній проблематиці) обмінялися б думками з приводу правомірності/неправомірності вживання тієї чи іншої історичної термінології у трактуванні політичних і соціальних процесів, явищ та подій XVII–XVIII ст. Слід зауважити, що необхідність обговорення цієї проблеми давно назріла. Адже примітною ознакою сучасної історіографії стала практика нерідко механічного вживання термінів, які давно застаріли або неточно (а інколи й помилково) відображають сутність процесів Української революції XVII ст., розвитку Гетьманщини XVII–XVIII ст. та ін. При цьому, зрозуміло, проблема полягає не в тому, що історики використовують різноманітні поняття й терміни (без цього не може розвиватися наука), а у відсутності їх наукової обґрунтованості, що призводить нерідко до спотворення подій минулого.

Круглий стіл було організовано спільними зусиллями Кам'янець-Подільського національного університету імені І.Огієнка (ректор – д-р іст. наук, проф. С.Копилов) та Інституту історії України НАНУ (директор – акад. В.Смолій). Саме активна участь в організації форуму керівництва цих інституцій забезпечила представницький склад учасників. Так, до Кам'янця-Подільського прибули історики з різних міст нашої країни (Київ, Одеса, Вінниця, Чернівці, Луцьк), Росії, Молдови тощо.

Робота круглого столу розпочалася з привітальної доповіді ректора університету проф. *С.Копилова*, в якій увага акцентувалася на значимості наукового форуму в розв'язанні комплексу питань, що на ньому обговорюватимуться. Насамкінець доповідач побажав усім його учасникам плідної праці та приємних вражень від перебування в університеті й місті над Смотричем. Від імені керівництва Інституту історії України НАНУ з привітальним словом виступив д-р іст. наук, провід. наук. співроб. *Т.Чухліб*, котрий зупинився на значенні організації подібних зустрічей для вирішення низки дискусійних питань, формування науково обґрунтованої позиції стосовно ряду подій історії України.

Загальну тональність виступів задала доповідь д-ра іст. наук, провід. наук. співроб. Інституту історії України НАНУ *Д.Вирського* на тему: «Козаки – рід війська чи народ? Еволюція наративного образу козацтва у річесполитській історіографії 2-ї половини XVI – середини XVII ст.». На його думку, від початку осмислення феномену козацтва основною дилемою представлення цього явища виявилось ставлення авторів до козаків або як до суто військової формації, або як до народу-війська. Зазначивши, що в історіографії мали місце спроби представити ці погляди як різночасові – спочатку перший, потім другий, доповідач на прикладі малознаного тексту Фульвіо Руджері (рукописний «Опис Польщі» 1566 і 1572 pp.), створеного за враженнями від мандрівки Україною, встановив, що обидва вони існували від початку наративного осмислення сутності козацтва. Так, уродженці Речі Посполитої тривалий час мали схильність

применшувати потенціал «чужості» козаків, на відміну від авторів-іноземців. Але вже в описах козацьких повстань 1637–1638 рр. (С.Шимановський, Ш.Окольський) та особливо в анонімному «Катафалку рицарському...» (1650 р.), присвяченому подіям початку революції середини XVII ст., «національна» опція стає провідною. Підсумовуючи, доповідач наголосив на необхідності інтеграції численних маловідомих характеристик козацтва до вітчизняної історіографічної традиції.

На актуальній проблемі, навколо якої тривають дискусії в наукових (і не тільки) колах, зосередився у своїй доповіді «Вживання означень “Україна”, “український” та “українці” в офіційній документації Українського гетьманату (друга половина XVII ст.)» *Т.Чухліб*. Опонує тим, хто обстоює тезу, що у XVII ст. у середовищі козацтва та й політичній еліті Гетьманщини ще не існувало усвідомлення себе власне українцями, а держави – як України, на основі тогочасних джерел дослідник довів, що є всі підстави говорити про формування української нації в період революції XVII ст. При цьому у смислового відношенні спостерігався доволі широкий спектр уживання терміна «Україна» (як території, місця проживання, держави, народу тощо).

Своєрідним концентрованим викладом загальної ідеї круглого столу стала доповідь д-ра іст. наук, проф. *В.Степанкова*, котрий зосередив увагу на актуальності дослідження проблеми термінології Української революції XVII ст. та необхідності вдосконалення понятійного апарату. Насамперед було наголошено на недопустимості (загалом у науковому дослідженні) підміни термінів, або зміщенні акцентів на другорядні ознаки історичних подій чи процесів, що, на думку доповідача, веде до фактичного викривлення історії, формування далекого від історичної правди бачення минулого. Стосовно ж подій середини XVII ст., фахівець зосередився на доречності застосування до них терміна «національна революція», а також відсутності підстав для послуговування дефініцією «руїна» до подій другої половини століття.

Д-р іст. наук, проф. Вінницького обласного інституту післядипломної освіти педагогічних працівників *О.Струкевич* виступив із доповіддю «Українська козацька держава – автономія чи обмежений суверенітет», в якій, спираючись на юридичну складову Гетьманщини та особливості тогочасних її відносин із Московією, висловив міркування, що після 1654 р. козацька Україна, зберігаючи всі атрибути держави, користувалася обмеженим суверенітетом у стосунках із Москвою. Цей виступ викликав доволі цікаву дискусію з питання, чи можна вважати власне Московську державу, яка довгий час (аж до Петра I) платила щороку данину Кримському ханству, васалом останнього, тобто державою, що також користувалася обмеженим суверенітетом стосовно Криму. В обговоренні активну участь узяли д-р іст. наук *В.Брехуненко* та канд. іст. наук, гол. наук. співроб. Інституту археології імені А.Халікова АН Республіки Татарстан (Російська Федерація) *І.Ізмайлов*.

Канд. іст. наук *В.Газін* звернув увагу учасників круглого столу на проблему написання власних назв (зокрема прізвищ та імен) іноземного походження в історіографії Української національної революції XVII ст. Як приклад було наведено передачу прізвища відомого польського державного діяча, політика та дипломата середини XVII ст., яке зустрічається у працях сучасних українських істориків («Беневський», «Беневський», «Беньовський», «Беневський»). Це ж стосується й імен («Казимир», «Казімеж»; «Андрій», «Анджей»; «Юрій», «Єжи»). Як зауважив доповідач, сучасний український правопис не дає чіткої відповіді на це питання, поділяючи імена іноземного походження, а отже і правила їх написання, на іноземні, слов'янські та російські.

Канд. іст. наук, ст. наук. співроб. Інституту історії України НАНУ *В.Станіславський* у своїй доповіді зосередився на відображенні у сучасній російській історичній науці та офіційній документації Москви її політичної стратегії (відновлення імперської доктрини). Тож спостерігається відродження практики фальсифікації історії, особливо тієї, яка стосується українсько-російських відносин, українського державотворення та формування української нації. Як приклад такого підходу до історичного минулого доповідач навів випадок з ідентифікацією купців з України на початку XVIII ст.

Аналізу окремих груп писемних та зображальних джерел XVII–XVIII ст., які містили терміни й поняття іконографічного, мистецтвознавчого характеру, було присвячено доповідь д-ра іст. наук, ст. наук. співроб. Інституту історії України НАНУ *О.Ковалевської*, яка розкрила шлях появи та подальшої еволюції окремих дефініцій, зміни їх змістового наповнення впродовж віків, розглянула особливості вживання на практиці. Дослідниця акцентувала увагу на тому, що численні відомі нині та широко-вживані фахівцями зі спеціальних історичних дисциплін та мистецтвознавцями терміни й поняття, було широко представлено у значній кількості писемних історичних джерел XVII–XVIII ст., аналіз яких дозволяє визначити сам їх перелік, етимологію, еволюцію словоформи, зміну або корекцію змістового наповнення та побутування в козацькому середовищі.

Завідувач кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені І.Огієнка д-р іст. наук, проф. *А.Філінюк* у своїй доповіді «Особливості міжетнічних взаємин у Правобережній Україні наприкінці XVIII ст.» зупинився на необхідності всебічного критичного переосмислення їх сутності на сучасній методологічній основі, на застосуванні новітніх історичних понять і категорій з урахуванням не лише фактора приєднання території до складу Російської імперії, а й демографічних та етнонаціональних змін, котрі намітилися тут уже наприкінці XVIII ст. Доповідач звернув увагу на те, що зрозуміти суть, особливості глибинних процесів у відносинах між представниками корінного етносу й національних меншин того періоду можна лише за умови врахування того, що український регіон став об'єктом політики здавна мілітаристської та експансіоністської держави. Було окреслено чотири групи чинників, які зумовлювали міжнаціональні взаємини у Правобережній Україні наприкінці XVIII ст.: 1) внутрішні, пов'язані з абсолютною більшістю та часткою титульного етносу; 2) ті, що стосувалися торговельно-економічних і міграційних процесів, взаємопроникнення, взаємозбагачення культур; 3) перенесення в регіон усього комплексу суспільних відносин, в основі яких лежало кріпацтво; 4) зовнішні причини, до яких належали політичні процеси, що відбувались в Європі та Малій Азії, коли територія України розглядалася як стратегічно й геополітично важливий плацдарм для всіх сторін, що прагнули домінування в Європі.

Канд. іст. наук, наук. співроб. Інституту історії України НАНУ *О.Жданович*, побудувавши свою доповідь навколо проблеми походження й варіантів терміна «авари», наголосила на тому, що територія Центрально-Східної та Південної Європи постійно перебувала у сфері уваги кочовиків, які, потребуючи економічних ресурсів землеробського та ремісничого світів, намагалися уярмити народи, що могли їх надати. Така практика несла загрозу зникнення кочівників шляхом їх розсіювання в конгломераті підкорених землеробських племен і народів. Однак цього не сталося з аварами, котрі прагнули зберегти власні етнокультурні традиції. Тому після приходу до Європи й

завоювання осілих племен вони не переставали залишатися номадами, завдяки чому не тільки не зникли у середовищі народів, що входили до каганату, але й тримали їх усіх під своєю владою, зберігаючи самотність та ідентичність в умовах іншого, нехарактерного для них, цивілізаційного простору.

Аспірантка Київського національного університету імені Т.Шевченка *М.Ковальчук* у своїй доповіді охарактеризувала терміни, що відносяться до соціальної та економічної системи Османської імперії й містяться в текстах султанських законодавчих актів – канун-наме.

Приємно, що високим науковим рівнем відзначилися доповіді молодих дослідників, котрі представляли Кам'янець-Подільський національний університет імені І.Огієнка. Так, *О.Юга* торкнувся питання наукової коректності використання понять «козацька» та «українська» проблеми стосовно подій середини XVII ст. *В.Верстюк* окреслив термінологічний аспект оцінки М.Костомаровим держави гетьмана Б.Хмельницького, а *С.Калуцький* – сутність терміна «аристократія» в історичній концепції В.Липинського.

Загалом, слід відзначити, що робота круглого столу відбувалася в атмосфері конструктивності й доброзичливості. Усі доповіді було виголошено на високому професійному рівні, а дискусія відрізнялася толерантністю та взаємоповагою. Учасники заходу домовилися про необхідність продовження обговорення даної тематики з метою вироблення концептуальних положень щодо головних дефініцій, які стосуються ранньомодерної історії України.